

ЯСЬ

Олексій Васильович —

доктор історичних наук,
провідний науковий
співробітник відділу української
історіографії Інституту історії
України НАН України

<https://orcid.org/0000-0002-5816-2876>

НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІЇ. КОРОТКА ХРОНІКА 1918 РОКУ, АБО ЯК ЦЕ БУЛО...

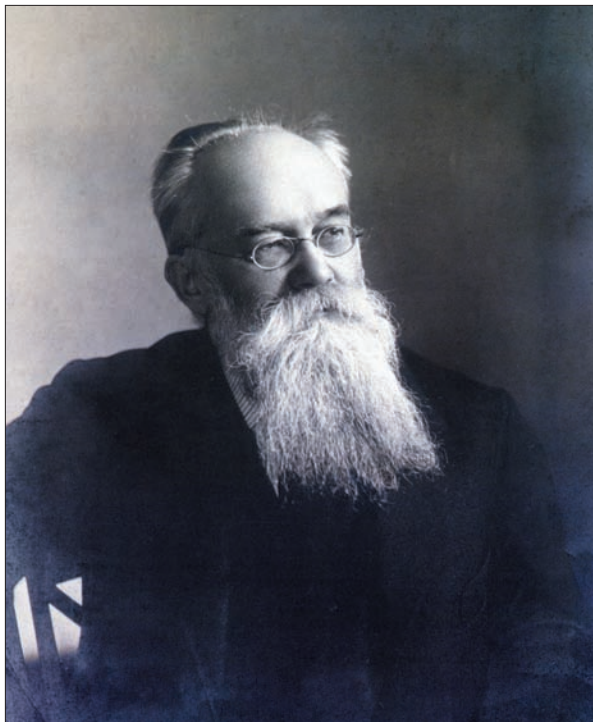
У статті висвітлено передумови та обставини заснування Української Академії наук. Розглянуто основні хронологічні віхи конституювання Академії протягом 1918 р. Проаналізовано створення Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН та головні проблеми в її діяльності. Зіставлено відмінні концепції конструювання академічної спільноти В. Вернадського та М. Грушевського. Відзначено особливу роль міністра М. Василенка, який був ініціатором створення Комісії і забезпечував її урядову підтримку. Автор обстоює думку, що успіх проекту заснування Академії став можливим завдяки непростому порозумінню між ученими-фундаторами та сприянню гетьмана П. Скоропадського.

Ключові слова: Українська Академія наук, В. Вернадський, М. Василенко, М. Грушевський, П. Скоропадський.

Вікопомні події завжди сприймаються у вигляді калейдоскопа багатоманітних образів, строкатих барв, розмаїтих асоціацій, супутніх вражень і несподіваних почувань. У цьому світлі заснування Академії, поза будь-яким сумнівом, належить до тих знакових явищ національної історії, масштаб і значення яких повною мірою усвідомлюються лише з висоти часу.

Наша сучасність мимоволі нав'язує компаративні запити та прагматичні стандарти доби глобалізму, що адресуються до української минувшини, зокрема до академічної історії. Мабуть, саме тому ми дедалі частіше висуваємо нові питання, які повсякчас скеровуємо до давнього і недавнього минулого. Та поза фаховими «цехами» великої академічної спільноти, котрі продукують власні палітри візій, зацікавлень і пріоритетів, у рік столітнього ювілею Академії постає старе, одвічне, начебто просте і водночас доволі складне питання: як це було?

Контексти творення чи конструювання Академії неминуче синхронізуються зі світовою катастрофою 1914–1918 рр. й Українською революцією 1917–1921 рр. Ці обставини визначали як перебіг політичних подій і формування соціокультурних передумов, так і загальний вектор культурних настроїв і духовних почувань українських інтелектуалів, які стали фун-

Михайло Грушевський — історик, голова Української Центральної Ради (1917–1918). Фото С. Аршеневського. Київ. 1918 р.

даторами Академії або в той чи інший спосіб спричинилися до її заснування.

Втім, за епохальними макроконтекстами приховується подвижницька і часто-густо незрима праця кількох генерацій українських учених кінця XIX — початку XX ст., які плекали плани конституювання академічної спільноти як неодмінної складової національного проекту. Академік Валерій Смолій в інтерв'ю для журналу «Вісник НАН України» слушно наголосив, що історія української академічної науки не вичерпується лише столітнім проміжком, а охоплює принаймні ще кілька попередніх десятиліть [1].

У широкому сенсі варто вести мову про тривалий період «виношування» й початкового конституювання української спільноти вчених наприкінці XIX — на початку XX ст., який врешті-решт уможливив народження Академії. Саме у Науковому товаристві імені Шевченка

(НТШ) у Львові, Українському науковому товаристві (УНТ) у Києві та інших об'єднаннях учених апробувалися ті інституціональні моделі й організаційні рішення, які в тому чи іншому вигляді циркулювали під час заснування Академії.

Питання про те, чому переломним часом для української наукової спільноти став саме славнозвісний 1918 р., а не, приміром, 1917 р., може породжувати доволі значний діапазон відповідей, пов'язаних як з персональними мотивами, так і темпоральними контекстами. Тим паче, що думки про заснування Академії побутували протягом 1917 р., зокрема в середовищі УНТ. «Підняв справу Академії наук в [Українським] науковим товаристві, в котрім узяв наново головство з поворотом (формально се було переведено на зборах 23.III, а 29.III на мою пропозицію ухвалено утворити комісію для вироблення статуту Академії та переведення її організації)», — згадував М. Грушевський [2]. Проте комісія працювала дуже повільно, статуту не розробила і підготувала лише робочі матеріали.

Вочевидь, доцільно взяти до уваги надзвичайну прискореність революційного часу, коли у стрімкому коловороті подій державно-політичні діячі й управлінські структури заледве встигали реагувати на новітні виклики та швидкоплинну конфігурацію зовсім іншої реальності, себто існували в ситуації перманентного цейтноту.

Отож лише навесні 1918 р. гадки і плани щодо конституювання Академії поступово переміщуються у практичну площину. Скажімо, відомий і багато разів цитований пасаж про призначення майбутньої Академії як фундаменту високої й чистої науки у новітній Україні зі збірки М. Грушевського, виданої напередодні гетьманського перевороту, однозначно виказує його заміри [3]. Її автор планував покласти до конструкції майбутньої Академії організаційні засади УНТ і соціогуманітарні традиції НТШ, зорієнтовані на те, щоб якнайповніше представити, точніше легітимізувати, історичне й тогочасне буття українського народу/нації у культурному просторі.

Проте за доби Української Держави справу творення Академії перебирають на себе діячі, наближені до гетьмана П. Скоропадського, передусім тодішній міністр народної освіти та мистецтва, історик права М. Василенко. Ба більше, заснування Академії опинилося в епіцентрі культурної політики П. Скоропадського, котра у його мемуарних ремінісценціях репрезентувалася як вільне змагання двох культур без жодного насилля [4]. Таким чином, історичний плін подій заклав одну з найбільших інтриг у конституюванні та ранній історії Академії.

За свідченням Н. Полонської-Василенко, вже 5 травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив план роботи та головних заходів Міністерства, поданий М. Василенком, який передбачав українізацію школи, заснування українських університетів та Академії [5].

Протягом першої половини травня 1918 р. тривало початкове обговорення можливого формату майбутньої Академії, а також умов участі В. Вернадського в цьому проєкті. «Я висунув тоді умову, що не буду громадянином Українського гетьманства, а буду брати участь у культурній роботі на Україні як академік Російської академії наук — як діловий експерт. На це пішов Василенко...», — споминав В. Вернадський [6, с. 553]. Лист В. Вернадського до М. Василенка від 18 травня 1918 р. зі згодою очолити як Комісію з наукових установ і навчальних закладів, так і академічну Комісію та першим накидом думок щодо засад організації УАН потверджував чинність досягнутої домовленості [7, с. 262–263].

4 червня 1918 р. у біжучій хроніці газети «Нова Рада» з'явилося одне з перших повідомлень: «Відомий академік Володимир Вернадський, що приїхав недавно до Києва, — робить заходи, щоб утворити Українську Академію Наук» [8].

Вибір особи В. Вернадського як голови Комісії не був випадковим, оскільки він чудово вписувався в культурно-освітню політику Гетьманату. Тим більше, що обох учених поєднувало спільне поле діяльності та близькі суспільно-політичні погляди. В. Вернадський

і М. Василенко належали до партії конституційних демократів, яку ще в передвоєнну добу називали «професорською партією». До того ж М. Василенко мав досвід успішного співробітництва з В. Вернадським. За пропозицією тодішнього міністра народної освіти академіка С. Ольденбурга обидва вчені протягом серпня-жовтня 1917 р. співпрацювали як товариші міністра в Тимчасовому уряді. Саме в цьому середовищі побутували ідеї щодо розгортання нових академічних проєктів — Сибірської АН, Грузинської АН та ін.

Фундатори Комісії для вироблення законопроєкту про заснування УАН, хоч і виходили з власних уявлень щодо конституювання академічної спільноти, проте намагалися залучити до роботи якнайширше коло інтелектуалів. Спогади та щоденник В. Вернадського свідчать, що йому вдалося вийти на неофіційну комунікацію з М. Грушевським через його брата Олександра. Вони навіть зустрілися приватно 8 червня 1918 р. у флігелі біля зруйнованого особняка М. Грушевського [9, с. 95].

За спогадом В. Вернадського, ця зустріч виявила полярні візії обох учених щодо конструювання Академії. «Ми посідали протилежні точки зору, — наголошував В. Вернадський. — М.С. (Грушевський. — О.Я.) виходив зі структури західноєвропейських академії і з чудово впорядкованого ним Товариства імені Шевченка у Львові (тепер — філіал Української Академії), в якому, у зв'язку з його університетським семінаром, прекрасно було організоване українознавство. Але, я гадав, не менш важливим є те, що Товариство імені Шевченка зовсім не пристосоване до роботи в галузі інших дисциплін — математики, природознавства та прикладних наук» [6, с. 556].

Аргументи і позиції кожного з інтелектуалів мали власні резони і спиралися на персональний життєвий та професійний досвід. М. Грушевський обстоював соціогуманітарну концепцію творення Академії на ґрунті інституціональних взірців НТШ й УНТ як важливої, ба навіть засадничої складової національного проєкту відродження чи творення новітньої України. Відтак він здебільшого орієнтувався

Микола Василенко — історик права, міністр народної освіти та мистецтва Української Держави (1918)

на французьку наукову спільноту як можливий взірець, оскільки дуже побоювався того, що масове включення фахівців з інших наук, яких було дуже мало серед українських учених, істотно підважить або навіть зовсім знівелює національний характер УАН. До того ж йому імпонувала та виняткова роль, яку ця академічна спільнота відігравала у культурному й мистецькому житті Франції.

Натомість В. Вернадський тримався, так би мовити, концепції чистого академізму, проте опертого на загальноросійський культурний ґрунт. Передусім, він уважав французьку академічну спільноту архаїчною. Природознавець обстоював ідею про потужне світове зростання й багатоманітну трансформацію науки, її дальшу інтернаціоналізацію як найважливіші орієнтири для конструювання нової Академії, в

якій мають посісти провідне місце фізико-математичні, природничі та технічні дисципліни.

За дивним, а радше цілком умотивованим збігом обставин наступного дня — 9 червня 1918 р., тобто одразу після розмови з М. Грушевським, В. Вернадський зустрівся з П. Скоропадським, який запевнив його в підтримці проекту з організації Академії. На автора діаріушу гетьман справив неоднозначне враження як «світський генерал» з «недостатньою освітою», проте загалом недурний і з характером [9, с. 96]. Та в цілому і М. Василенко, і В. Вернадський розглядали очільника Української Держави як особу, з якою можна і варто мати спільну справу.

В. Вернадський у щоденниковому записі 10 червня 1918 р. відверто окреслив тодішні завдання: «1) об'єднання українців, працюючих в українськ[ому] відродженні, але люблячих російську культуру, для них також рідну, та 2) зберегти зв'язок усіх учених і науковонавчальних установ із російською культурою і аналогічною російською організацією, а не німецькою» [9, с. 98]. Проте в умовах революційної радикалізації суспільства та національно-визвольних змагань реалізувати проект організації Академії на таких засадах було вкрай складно.

13 червня 1918 р. на шпальтах «Нової Ради» було опубліковано лист Міністерства, в якому повідомлялося про створення Комісії з вироблення законопроекту для заснування УАН та публічно запрошувався представник від НТШ. Водночас декларувалися найближчі плани: «Праця комісії повинна йти якомога хутчіше, має продовжуватися по можливості не більше двох місяців і з осені Українська Академія Наук вже повинна існувати» [10].

Згодом інформацію про запрошення до Комісії М. Грушевського, представника НТШ та інших учених поширила галицька преса [11]. Більше того, вістки про скликання Комісії у справі створення Академії [12], зокрема згадка про Ф. Вовка, котрий, прямуючи на її запрошення, помер у дорозі від Петрограда до Києва, досягли навіть північноамериканської громади українців [13].

Утім, ані М. Грушевський, ані науковці НТШ так і не ввійшли до складу Комісії, незважаючи на показове запрошення, позаяк намагалися будь-що-будь дистанціюватися від проекту, який апріорі вважали «гетьманським». Залучення інших вчених до роботи Комісії теж відбувалося доволі складно, оскільки комунікація за революційних часів була вкрай розбалансованою, урядові телеграми й міністерські запрошення часто-густо губилися. Давалася взнаки і традиційна інерція бюрократичного апарату Гетьманату, зосередженого на потребах власної інституціоналізації.

Від середини червня розпочалася конфронтація Міністерства з УНТ. Газета «Нова Рада» навіть видрукувала статтю, в якій створення Комісії було схарактеризовано як «бюрократичний спосіб» конституювання УАН. У публікації наголошувалося, що «вся майже українська наука з історичних причин розвивалась і організовувалась під знаком філології. Фактично і тепер таке становище, що при потребі організації всіх наукових відділів, історично-філологічний, чи загалом — гуманітарний, повинен забрати як багато уваги, так і енергії, й дати найбільше підготованих сил. Являється ще велика небезпека, що Українська Академія може бути організована на зразок Петербурзької, що було би справжньою органічною хворобою для української науки на довгі часи» [14].

23 червня 1918 р. загальні збори УНТ негативно поставилися до позиції Міністерства, яке прагнуло заснувати Академію як державну установу [15]. Натомість УНТ сприймало себе як давній, важливий і навіть базовий науковий осередок для конституювання академічної спільноти. Ряд українських інтелектуалів обстоювали думку, що Академія має стати незалежною асоціацією вчених, подібно до НТШ й УНТ, а не державною, хоч і самоврядною установою, котра мусить проводити певну політику.

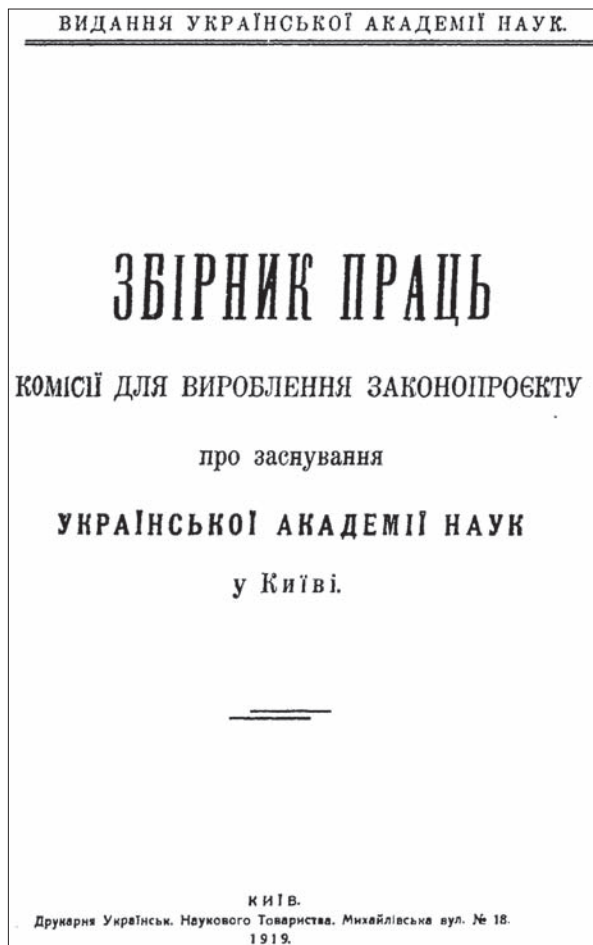
Зрештою, ідею творення академічної спільноти поділяли майже всі українські інтелектуали, включно з М. Грушевським, членами УНТ і галицькими вченими. Щоправда, залишалися засадничі питання: якою має бути конструкція

Академії, зокрема організаційна конфігурація та поєднання різних наук; як сполучити ідеали «чистої» науки з державними потребами й національними інтересами в умовах революційного збурення та військового протистояння; на яких статутних засадах має функціонувати УАН?

Ввечері 9 липня 1918 р. у міністерському кабінеті М. Василенка розпочалося обговорення, яке дало старт цілій серії нарад і дискусій. До складу Комісії ввійшли академік В. Вернадський (голова), професори Д. Багалій, М. Кащенко, Б. Кістяківський, Й. Косоногов, А. Кримський, ректор Університету св. Володимира Є. Спекторський, професори О. Сперанський, С. Тимошенко, М. Туган-Барановський, представники УНТ — професори Г. Павлуцький, Є. Тимченко, П. Тутковський, а також завідувач Центральної дослідної станції Всеросійського товариства цукрозаводчиків С. Франкфурт. Секретарем Комісії був В. Модзалевський [16, с. 1–2].

Згодом було створено підкомісії для організації відділу фізично-математичних наук, відділу історично-філологічного та відділу соціальних наук, антропологічну підкомісію та підкомісію для придбання друкарні. Крім членів Комісії у роботі підкомісій брали участь ряд відомих учених: О. Алешо, Є. Вотчал, В. Косинський, А. Лобода, М. Могилянський, І. Огієнко, О. Фомін, А. Ярошевич та ін. Поміж них згадувався і брат М. Грушевського — О. Грушевський.

У первинному проекті В. Вернадського на обговорення було висунуто організаційну конструкцію Академії у складі чотирьох відділів: 1) історично-філологічного (з класом українським); 2) фізично-математичного; 3) економічно-юридичного; 4) прикладного природознавства [16, с. 7]. Така пропозиція була суттєвим переглядом відомого неокантіанського поділу наук на науки про природу та науки про дух/культуру, який мав багатьох прихильників серед німецьких і російських інтелектуалів. За великим рахунком, ідея В. Вернадського включити сегмент прикладного природознавства до організаційної структури Академії відобража-

Титульна сторінка «Збірника праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві». Київ. 1919 р.

ла назріваючі неklasичні трансформації передових осередків світової науки.

Своєрідним союзником В. Вернадського став професор С. Тимошенко. Думки С. Тимошенка про запозичення американського досвіду співпраці технічних і наукових працівників в університетських лабораторіях та про важливість поєднання технічних і наукових засад в інституціях майбутньої Академії були безперечно новаторськими [16, с. 81–82]. Ймовірно, саме прозорливі роздуми С. Тимошенка значною мірою спричинилися до зміни життєвого сценарію його рідного брата — економіста В. Тимошенка (у 1919 р. керівничого над пра-

цями Інституту для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України УАН), котрий 1926 р. перебрався з Чехословаччини до США і продовжив наукові студії, одержуючи стипендію фонду Рокфеллера.

Водночас В. Вернадський намагався збалансувати базову структуру наукових практик та інтересів в Академії, зокрема пропонував до потреб і цілей національного та державного масштабів додати завдання міжнародної презентації й визнання української культури та науки. Наприклад, йшлося про можливе членство УАН у Міжнародній асоціації академії, заснованій 1899 р., або її післявоєнній наступниці [16, с. 6].

Пророчими видаються й тодішні спостереження та коментарі учених-гуманітаріїв, наприклад пропозиція учня Ф. Вовка, молодого талановитого етнографа О. Алешо про необхідність поєднати антропологію і етнографію в «єдиному музеї людини» при Академії, яка немовби вгадувала майбутні антропоцентричні трансформації західної гуманістики [16, с. 27–28].

16 липня 1918 р. газета «Нова Рада» видрукувала записку дійсного члена Російської АН В. Перетца про організацію УАН. Він посів компромісну позицію, зокрема обстоював думку, що «наслідком всього ходу історії України в XVIII і XIX ст. група, що творить академічний гурт, не може бути численна» [17].

В. Вернадський у листі від 23 липня 1918 р. до свого давнього товариша А. Кримського скаржився на місцевих урядовців, з якими ніяк не можна «зварити кашу», проте зазначав, що справа з Академією рухається швидко. Водночас він закликав А. Кримського якомога скоріше прибути до Києва, щоб оперативно вирішити питання з перевезенням його сходової бібліотеки [18, с. 293].

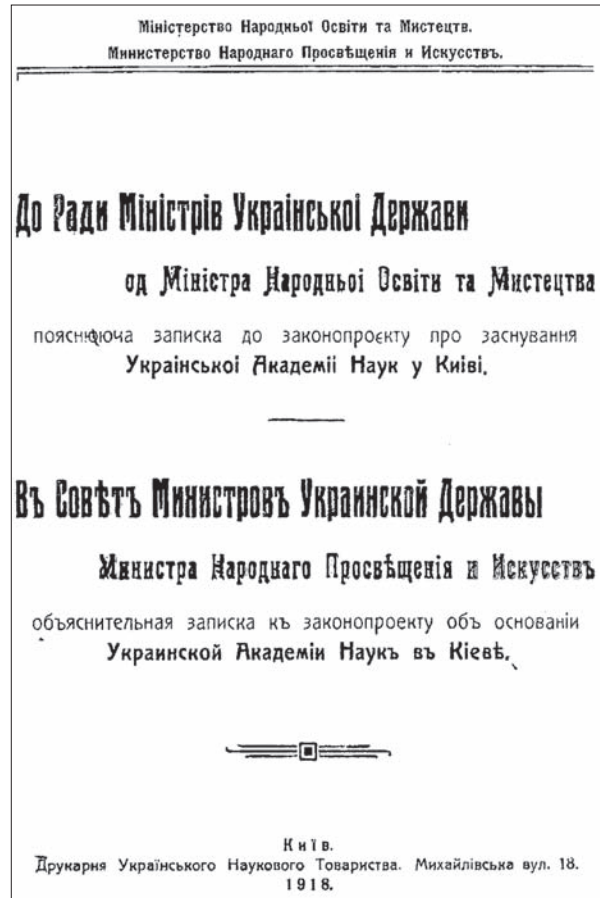
Загалом проект В. Вернадського вчені-гуманітарії сприйняли критично, особливо Г. Павлуцький і Є. Тимченко, котрі непохитно обстоювали домінуючу роль гуманістичних і суспільних дисциплін у майбутній Академії. Відтак пропозиція голови Комісії щодо майбутньої структури викликала побоювання, що

її послідовне впровадження призведе до виходження національного характеру академічної спільноти. Більше того, гуманітарії посіли доволі сконсолідовану позицію, яку було відображено в пояснювальній записці до проекту організації Історично-філологічного відділу УАН, розробленій професорами Д. Багалієм, А. Кримським, Г. Павлуцьким і Є. Тимченком [16, с. I–XV].

Однак загальна атмосфера в Комісії, незважаючи на революційно-воєнне повсякдення літа 1918 р. і гострі дискусії, що розгорнулися навколо ключових питань з конституювання Академії, була вільною, розкутою і піднесеною. Вражає те, що на тлі воєнних подій із катастрофічним резонансом, які в Комісії називали «всесвітньою кризою», учасники тих дискусій майже однотайно обстоювали дивовижну віру в гуманістичні ідеали науки й культури.

«Скажу тільки, що ці часи були найщасливіші в моїй громадській діяльності: захоплено працював я вкупі з Аг. Юх. Кримським, В.І. Вернадським, В.І. Липським, П.А. Тутківським, М.Т. Кащенком, О.В. Фомінім, Є.Ф. Вотчалом, С.П. Тимошенком, М.І. Туган-Барановським і ін[шими] (потім усі ввійшли в склад Академії) над виробленням першого статуту Академії. Нас тишила тоді спромога скласти такий статут Української Академії, що був би з нього значний ступінь вперед, порівнюючи з тодішнім статутом Російської Академії, який зберіг у собі силу архаїчних рис минулого. Нова Українська Академія мусіла поставити перед собою і загальні наукові завдання, як і інші академії всесвіту, але одночасно, як нам здавалося, повинна була висунути і свої спеціальні завдання, органічно зв'язані з розвитком і поширенням українознавства — української культури серед широких мас», — згадував академік Д. Багалій [19, с. 209–210].

Важливе значення мала й урядова підтримка, яку виразно засвідчив закон Української Держави від 26 липня 1918 р. про асигнування 200 тис. крб на початкові видатки для організації Академії. Це дало можливість невідкладно впроваджувати перші організаційні заходи ще до завершення попередньої підготовки і, зара-

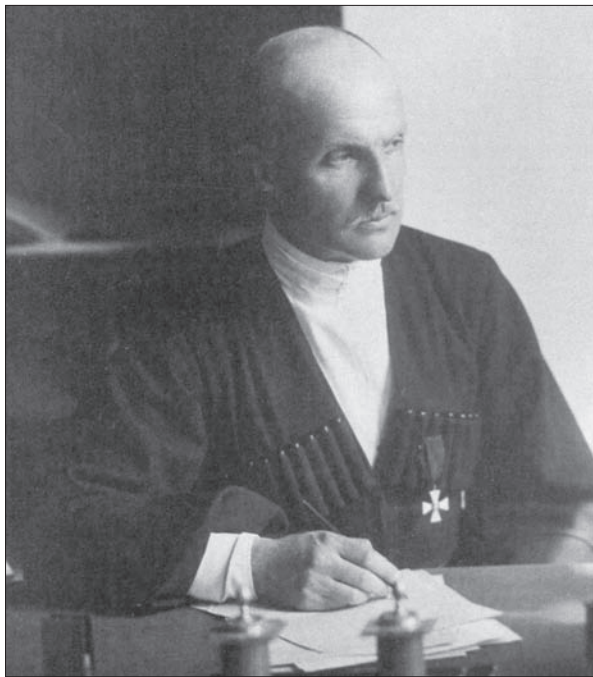

Титульна сторінка «Пояснюючої записки до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві» міністра М. Василенка. Київ. 1918 р.

зом, було поважним аргументом для просування академічного проекту.

Завдяки спільній позиції М. Василенка і В. Вернадського досить швидко було досягнуто згоди щодо статусу Академії, навколо якого ще до початку роботи Комісії побутували поллярні думки. Рішення про головне статутне положення разом із назвою майбутньої Академії було зафіксовано в журналі № 8 Комісії від 3 серпня 1918 р.: «Українська академія наук є самостійною вищою вченою державною установою України, безпосередньо підлеглою верховній владі» [20, с. 220].

Неабияку полеміку спричинило питання про кількість і перший склад академіків, точ-

Гетьман Павло Скоропадський. Фото 1918 р.

ніше спосіб його формування: державне призначення, висунення українськими навчальними закладами чи рекомендація Комісією на подальше затвердження верховною владою. Більшість членів Комісії підтримали пропозицію Д. Багалія, що первісне коло академіків має складатися лише з 12 осіб. Натомість стосовно способу конституювання першого складу академіків спалахнула дискусія між М. Туган-Барановським, який тримався думки про їх призначення верховною владою за рекомендацією Комісії, і В. Вернадським, який застерігав, що такий спосіб конструювання може кінець кінцем підважити легітимність Академії. Він рішуче не погоджувався з М. Туган-Барановським, зокрема вказував на те, що підготовча інституція має за будь-яких обставин залишатися осторонь, оскільки поміж рекомендованих кандидатур неодмінно будуть її члени [20, с. 235–236].

11 вересня 1918 р. новина про майбутнє призначення першого складу з 12 академіків проєктованої УАН з'явилася на шпальтах періодичної преси [21].

Загалом було проведено 47 засідань — 23 засідання Комісії та 24 засідання підкомісій. Врешті, Комісія завершила роботу 17 вересня 1918 р., себто майже вклалася в анонсований двомісячний термін роботи. Завдяки поступкам представників практично всіх наук вдалося досягти досить складного компромісу. Формат цього непростого порозуміння зафіксувала пояснювальна записка міністра М. Василенка до законопроекту про заснування УАН.

У записці визнано важливу роль НТШ і УНТ у розбудові української науки та окреслено структуру проєктованої Академії. Організаційна конструкція УАН планувалася у вигляді трьох відділів: перший — історично-філологічних наук, другий — фізично-математичних наук, третій — соціальних наук. Тобто Комісія відмовилася від четвертого відділу — прикладного природознавства, про який йшлося в первинній пропозиції В. Вернадського, але кафедри з прикладного природознавства вводилися до фізично-математичного відділу. Заразом передбачалася подальша динамічна трансформація академічних інституцій та установ для заповнення дисциплінарних прогалів. Особлива роль відводилася постійним комісіям як гнучким дослідницьким осередкам у складі всіх відділів.

Пояснювальна записка зафіксувала й вимогу друкувати всі праці Академії українською мовою, прописану в проєкті статуту. Проте зазначалося, що УАН матиме право публікувати наукові студії й іншими мовами з огляду на міжнародну наукову комунікацію. Рівночасно наголошувалося на винятковому значенні Академії у формуванні національної самосвідомості. Отож у мовному питанні було також досягнуто певного компромісу, хоча у щоденникових записках В. Вернадського неодноразово згадується про вперте небажання більшості членів Комісії, зокрема М. Василенка, йти на поступки.

Врешті, у записці М. Василенка визнавалося, що у «першій відділі — на відміну від Академій усього світу — мають науковий розвиток ті парости знаття, що для них основа — дослідження українського народу» [22].

Отже, початковий проект В. Вернадського зазнав істотних змін. Передусім вони стосувалися ролі суспільних і гуманітарних наук у майбутній Академії, яку було задекларовано дуже широко. Втім, загалом місія В. Вернадського у Комісії виявилася успішною, позаяк спиралася як на його великий організаційний досвід одного з фундаторів Академічного союзу в 1904 р., неабиякий науковий авторитет, комунікативну відкритість, гуманістичний світогляд, так і на його унікальне становище стороннього інтелектуала-експерта, котрий до того часу не був тісно пов'язаний з місцевими науковими колами. Урядова підтримка, що її забезпечив М. Василенко, та виняткова енергійність В. Вернадського, який майстерно переконував опонентів, віднаходив компромісні рішення, інколи обережно поступався, а потім висував зустрічні пропозиції, дозволили підготувати і вивести проект організації Академії на фінальну стадію.

Та залишалося питання — хто має увійти до складу перших академіків і хто очолить Українську Академію наук? Попри однозначну відмову М. Грушевського брати участь у роботі «гетьманської» Комісії, його реноме найвизначнішого українського історика і, заразом, авторитет організатора-адміністратора НТШ й УНТ були настільки впливовими, що на них волею-неволею доводилося зважати.

У мемуарних оповідах П. Скоропадського [23] та Д. Дорошенка [24] висловлюється думка, що гетьман був готовий призначити М. Грушевського першим президентом УАН. Більше того, в автобіографічному листі М. Грушевського, вперше опублікованому у квітні 1920 р., зазначалося: «Гетьман хотів придобитись до мене якимсь призначенням, напр., президентом академії (котру гетьманці спішили організувати, щоб зв'язати з його іменем се діло, для котрого працювали десятки літ дійсні подвижники української науки тоді, як ся наукова робота не приносила ніяких гонорів). Розуміється, я відхилив сю пропозицію: з гетьманською академією я не хотів мати нічого спільного» [25, с. 257].

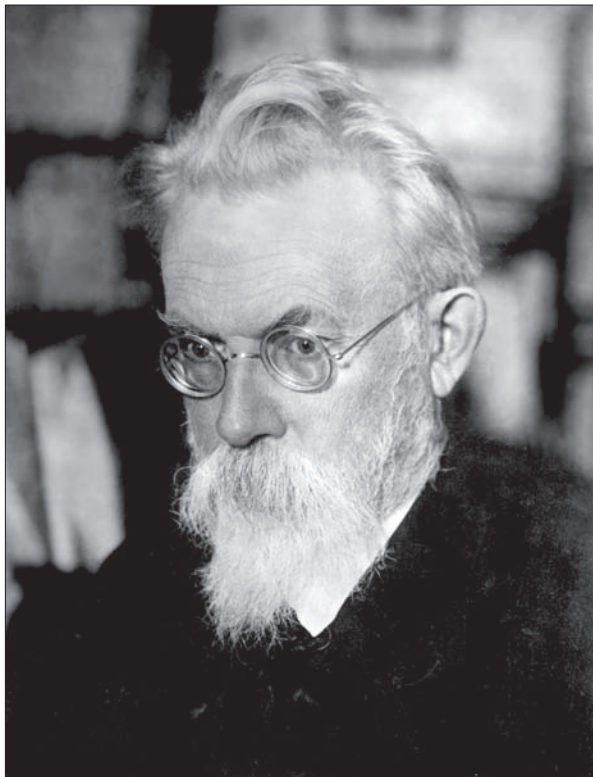
Ймовірно, М. Грушевському запропонували увійти до кола перших академіків невдовзі після завершення роботи Комісії. Про це йдеться в уцілілому фрагменті з машинописної копії листа А. Кримського до М. Василенка від 24 вересня 1918 р. За свідченням А. Кримського, М. Грушевський категорично відмовився «вступити до Академії через призначення», а вважав можливим єдиний спосіб — «через вибір цілою академічною колегією», котра до того часу має законно конституюватися [26].

Втім, ситуація щодо можливого залучення М. Грушевського спершу до підготовчих заходів з організації, згодом до членства в УАН видається неоднозначною, оскільки наприкінці літа — восени 1918 р. Департамент державної варті мав цілком реальні наміри заарештувати М. Грушевського за гіпотетичну належність до Українського національного союзу. 28 серпня 1918 р. було видано наказ про встановлення нагляду за вченим, але визначити місце його мешкання не вдалося. 17 листопада 1918 р. було здійснено обшук на вулиці Рейтарській, 6 з метою виявлення доказів та арешту М. Грушевського, який не дав жодних результатів [27].

Можемо припустити, що своєрідною ціною для М. Грушевського у справі Академії мала стати цілковита й публічна лояльність до гетьманської влади, що було неприйнятно для колишнього голови Української Центральної Ради. Так чи інакше, проте позиції інтелектуалів щодо заснування УАН розділилися остаточно.

10–11 жовтня 1918 р. друкується пояснювальна записка М. Василенка до законопроекту про заснування УАН. Водночас подається проект відповідного закону, в якому анонсувалася дата заснування Академії — 31 жовтня 1918 р. [28, с. 146]. Та просування академічного проекту скорегували переломні події великої війни і національно-визвольних змагань.

Протягом вересня-жовтня знекровлена Німеччина зазнала кількох дошкульних поразок на Західному фронті, а на початку листопада 1918 р. капітулювала у Першій світовій війні. Відтак Гетьманат позбувся свого союзника і проголосив «акт федерації» з майбутньою не-

Володимир Вернадський — учений-природознавець, перший президент Української Академії Наук (1918–1921). Фото 1934 р.

більшовицькою Російською державою, що лише підштовхнуло становлення ворожої для П. Скоропадського Директорії та наростання хвилі антигетьманських повстань.

Вочевидь, М. Василенко та інші особи, наближені до владних кабінетів, добре усвідомлювали становище Української Держави і прагнули пришвидшити організацію УАН. Проте криза, згодом відставка уряду Ф. Лизогуба, врешті-решт військово-політичні метаморфози загрожували зірвати конституювання Академії. Зокрема, розгляд пояснювальної записки М. Василенка у справі заснування УАН на Раді міністрів, призначений на 19 жовтня, а потім на його прохання перенесений на 18 жовтня, був майже одразу відкладений на деякий час.

Заява М. Василенка як колишнього міністра, написана 22–23 жовтня 1918 р., яка спросто-

увала різноманітні чутки і газетні повідомлення про відтермінування заснування УАН, свідчить про напруженість тодішньої ситуації [28, с. 161–162]. Адже назріла відставка уряду могла в останній момент зірвати конституювання Академії. Однак цього не сталося.

13 листопада П. Скоропадський затвердив асигнування в розмірі близько 870 тис. крб на утримання УАН до кінця поточного року, а 14 листопада 1918 р. — закон Української Держави «Про заснування Української академії наук у м. Києві». Того ж дня гетьман призначив перших 12 дійсних членів УАН — Д. Багалія, А. Кримського, М. Петрова, С. Смаль-Стоцького, В. Вернадського, С. Тимошенка, М. Кащенко, П. Тутковського, М. Туган-Барановського, Ф. Тарановського, В. Косинського та О. Левицького [28, с. 164–167]. Так розпочався офіційний відлік академічної історії.

27 листопада відбулося перше невелике (кілька десятків осіб) спільне засідання УАН під головуванням найстаршого за віком О. Левицького, на якому було обрано головою-президентом В. Вернадського, а неодмінним секретарем — А. Кримського. В. Вернадський після обрання президентом УАН вийшов з партії конституційних демократів.

30 листопада П. Скоропадський затвердив В. Вернадського як президента УАН, а М. Кащенко та М. Туган-Барановського як голів відповідно відділу фізично-математичних наук і відділу соціальних наук. Того ж дня газета «Нова Рада» повідомила, що «створення академії можна буде рахувати за справу формально скінчену» [29].

Щоправда, академік Д. Багалій не зміг своєчасно прибути до Києва, позаяк у Харкові, захопленому загонами С. Петлюри, перервалося залізничне сполучення. Не приїхав до Києва й академік С. Смаль-Стоцький. Відтак обрання Д. Багалія головою історично-філологічного відділу відбулося лише 8 грудня. 10 грудня 1918 р., себто за чотири дні до свого зречення, П. Скоропадський затвердив Д. Багалія на цій посаді.

Очевидно, батьки-засновники Академії добре усвідомлювали політичні загрози для свого дітища. Тому вони намагалися будь-що-

будь дистанціюватися від П. Скоропадського, попри його незаперечне сприяння у справі заснування Академії, щоб зберегти УАН за кризових часів [30]. Гостре змагання з УНТ у січні 1919 р., за Директорії УНР; намір реорганізувати УАН у російську установу восени 1919 р., після захоплення Києва військами генерала А. Денікіна; нестримні зазіхання більшовиць-

кого режиму, який навіть приписав собі честь заснування Академії, підтвердили слухність їхніх пересторог.

Утім, народжена 14 листопада 1918 р. УАН встояла, попри несприятливий перебіг подій, вписавши за 100 років чимало незабутніх і славетних сторінок до анналів як національної історії, так і історії науки.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. History and Academy. Interview with Academician V.A. Smolij. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2018. (4): 4. [Історія й Академія. Інтерв'ю з академіком В.А. Смолієм. *Вісник НАН України*. 2018. № 4. С. 3–12.]
2. Hrushevsky M. Memoirs. *Kyiv*. 1989. (8): 140. [Грушевський М. Споми́ни. *Київ*. 1989. № 8. С. 103–154.]
3. Hrushevsky M. *On the Threshold of a New Ukraine: Thoughts and Dreams*. (Kyiv: Naukova Dumka, 1991). [Грушевський М. *На порозі Нової України: Іадки і мрії*. К.: Наук. думка, 1991. С. 31.]
4. Skoropadsky P. *Memoirs. End of 1917 – December 1918*. (Ed. J. Pelenski). (Kyiv, Philadelphia: Кнуга, 1995). [Скоропадський П. *Мемуари. Кінець 1917 – грудень 1918* (гол. ред. Я. Пеленський). К.; Філадельфія: Книга, 1995. С. 134, 234.]
5. Polons'ka-Vasylenko N. *The Ukrainian Academy of Sciences. A Historical Outline*. (Kyiv: Naukova Dumka, 1993). Part 1. [Полонська-Василенко Н. *Українська Академія Наук. Нарис історії*: у 2 ч. К.: Наук. думка, 1993. Ч. 1. С. 11.]
6. Vernadsky V.I. Memoirs. The First Year of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv (1918–1919). In: Vernadsky V.I. *Selected Scientific Works*. (Ed. O.S. Onyshchenko). (Kyiv: Vernadsky National Library of Ukraine, 2011). V. 1. Book 1. [Вернадський В.І. Спогади. Перший рік Української академії наук у Києві, 1918–1919 рр. В кн.: Вернадський В.І. *Вибрані наукові праці*: у 2 т. (гол. ред. О.С. Онищенко). К.: Друкарня Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 2011. Т. 1. Кн. 1. С. 543–567.]
7. Vernadsky V.I. Correspondence with Ukrainian Scientists. In: Vernadsky V.I. *Selected Scientific Works*. (Ed. O.S. Onyshchenko). (Kyiv: Intertekhnodruk, 2011). V. 2. Book 1. [Вернадський В.І. Листування з українськими вченими. В кн.: Вернадський В.І. *Вибрані наукові праці*: у 2 т. (гол. ред. О.С. Онищенко). К.: Інтертехнодрук, 2011. Т. 2. Кн. 1. С. 45–794.]
8. In Kyiv. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (91): 2. [У Києві. *Нова Рада*. 1918. № 91 (4 черв./22 трав.). С. 2.]
9. Vernadsky V.I. *Diaries 1917–1921: October 1917 – January 1920*. (Eds. K.M. Sytnik, B.V. Levshin). (Kyiv: Naukova Dumka, 1994). [Вернадський В.І. *Дневники 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920* (отв. ред. К.М. Сытник, Б.В. Левшин). К.: Наук. думка, 1994. С. 95, 96, 98.]
10. The Letter to the Scientific Association. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (99): 2. [Лист до Наукового товариства. *Нова Рада*. 1918. № 99 (13 черв./31 трав.). С. 2.]
11. The Commission for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. *Dilo (Deed)*. 1918. (146): 1. [Комісія для утворення Української Академії Наук в Києві. *Діло*. 1918. № 146 (2 лип./19 черв.). С. 1.]
12. Foundation of the Academy of Sciences in Kyiv. *Svoboda (Liberty)*. 1918. (85): 1. [Основа́не Академії наук в Києві. *Свобода*. 1918. № 85 (18 лип.). С. 1.]
13. Dr. Fedir Vovk died. *Svoboda (Liberty)*. 1918. (99): 6. [Д-р Федір Вовк помер. *Свобода*. 1918. № 99 (20 серп.). С. 6.]
14. Foundation of the Academy of Sciences. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (102): 1. [Організація Академії Наук. *Нова Рада*. 1918. № 102 (18/5 черв.). С. 1.]
15. Onoprienko V.I., Shcherban' T.O. *Sources from the History of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv*. (Kyiv, 2008).

- [Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*. К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. С. 76–77.]
16. *Proceedings of the Committee for Preparation of the Law for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv*. (Kyiv, 1919).
[*Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві*. К.: Видання Української Академії наук, 1919. С. 1–2, 6, 7, 27–28, 81–82, 1–XV.]
17. Academician V.M. Peretts about the Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (115): 2.
[Акад. В.М. Перетц про організацію Української Академії Наук. *Нова Рада*. 1918. № 115 (16/3 липня). С. 2.]
18. Vernadsky V.I. Correspondence with Ukrainian Scientists. In: Vernadsky V.I. *Selected Scientific Works* (Ed. O.S. Onyshchenko). (Kyiv: Intertekhnodruk, 2012). V. 2. Book 2. Part 1.
[Вернадський В.І. Листування з українськими вченими. В кн.: Вернадський В.І. *Вибрані наукові праці*: у 2 т. (гол. ред. О.С. Онищенко). К.: Інтертехнодрук, 2012. Т. 2. Кн. 2. Ч. 1. С. 23–708.]
19. Bahalii D.I. Autobiography. In: Bahalii D.I. *Selected Works* (Ed. V.V. Kravchenko). (Kharkiv: Zoloti storinky, 1999). V. 1.
[Багалій Д.І. Автобіографія. В кн.: Багалій Д.І. *Вибрані праці*: у 6 т. (гол. ред. В.В. Кравченко). Х.: Золоті сторінки, 1999. Т. 1. С. 57–214.]
20. Meeting Minutes of the Committee for Preparation of the Law for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, July 9 – September 17, 1918. In: Vernadsky V.I. *Selected Scientific Works* (Ed. O.S. Onyshchenko). (Kyiv: Vernadsky National Library of Ukraine, 2011). V. 1. Book 1.
[Журнали засідань Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві, 9 липня – 17 вересня 1918 р. В кн.: Вернадський В.І. *Вибрані наукові праці*: у 2 т. (гол. ред. О.С. Онищенко). К.: Друкарня Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 2011. Т. 1. Кн. 1. С. 198–243.]
21. Chronicle. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (162): 3.
[Хроніка. *Нова Рада*. 1918. № 162 (11 верес./29 серп.). С. 3.]
22. Vasylenko M.P. *To the Council of Ministers of the Ukrainian State from the Minister of Education and Arts the Explaining Note to the Law for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv*. (Kyiv: Ukrainian Scientific Society, 1918).
[Василенко М.П. *До Ради Міністрів Української Держави од Міністра Народної Освіти та Мистецтва пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві*. К.: Друкарня Українського наукового товариства, 1918. С. 11.]
23. Skoropadsky P. Ukrainian Cultural Heritage in Hetman State of 1918. Page of Memoirs. *Derzhavnyts'ka Dumka (State Thought)*. 1951. (4): 33.
[Скоропадський П. Українська культурна спадщина за гетьманщини 1918 року. Сторінка споминів. *Державницька Думка*. 1951. № 4. С. 27–34.]
24. Doroshenko D. *My Memoirs about the Recent Past (1914–1920)*. (Kyiv: Tempora, 2007).
[Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)*. К.: Темпора, 2007. С. 359.]
25. Hrushevsky M. Mykhailo Hrushevsky's Life from Beginning of World War. In: Hrushevsky M. *Works* (Ed. P. Sokhan'). (Kyiv: Svit, 2013). V. 4. Book 2.
[Грушевський М. Життя Михайла Грушевського від вибуху війни. В кн.: Грушевський М. *Твори*: у 50 т. (гол. ред. П. Сохань). Львів: Світ, 2013. Т. 4. Кн. 2. С. 269–273.]
26. Fund 40, Unit 1346 (Folder 29: 1918), Folio 27. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
[Інститут рукопису НБУВ. Ф. 40. Од. зб. 1346 (папка 29: 1918 р.). Арк. 27.]
27. Sokhan' P.S., Ul'ianovs'kyj V.I., Kirzhayev S.M. *M.S. Hrushevsky and Academia. Idea. Competitions. Activities*. (Kyiv: Institute of Ukrainian Archeography, Academy of Sciences of Ukraine, 1993).
[Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. *М.С. Грушевський і Академія. Ідея. Змагання. Діяльність*. К.: Ін-т укр. археографії АН України, 1993. С. 42–44.]
28. *History of Academy of Sciences of Ukraine 1918–1923. Documents and materials* (Ed. P.S. Sokhan'). (Kyiv: Naukova Dumka, 1993).
[*Історія Академії наук України 1918–1923. Документи і матеріали* (гол. ред. П.С. Сохань). К.: Наук. думка, 1993. С. 146, 161–162, 164–167.]
29. Chronicle. *Nova Rada (New Council)*. 1918. (226): 3.
[Хроніка. *Нова Рада*. 1918. № 226 (30/17 листоп.). С. 3.]

30. Ul'ianovs'kyj V.I. Hetman Pavlo Skoropadsky and the Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. 2008. (6): 35.
[Ульяновський В.І. Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української Академії наук. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 26–38.]

O.V. Yas'

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

<https://orcid.org/0000-0002-5816-2876>

THE BIRTH OF THE ACADEMY. A BRIEF CHRONICLE OF 1918, OR THE WAY IT WAS...

The preconditions and circumstances of the foundation of Ukrainian Academy of Sciences are covered. Major chronological milestones in the construction of the Academy during 1918 are examined. Creation of the Committee for Preparation of the Law for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences and the main problems in its activity are analyzed. Distinct concepts of academic community design of V. Vernadsky and M. Hrushevsky are compared. The special role of Minister M. Vasylenko who was the initiator of creation of the Committee and provided government support is noted. It is argued that the success of the project of the Academy foundation was made possible by a difficult understanding between the founding scientists and by the assistance of Hetman P. Skoropadsky.

Keywords: Ukrainian Academy of Sciences, V. Vernadsky, M. Vasylenko, M. Hrushevsky, P. Skoropadsky.